

ENTZIKLOPEDIA KULTURAREN IDENTIFIKATZAILE

ALAIN REY

Mendebaldean entziklopediaren generoa latindar Antzinateko sorpena bada ere, hezi nahi den publikoari begira ezagutza guztia “zirkularki” (*Kyklos*, zikloa) menderatzeko proiektua, gizateria pentsatzaile bera bezain zaharra dateke. *Homo sapiens* delakoa jakintzak mugatzen du: esan nahi baita, jakintza erdietsi egin behar dela eta gero mantendu, inori transmititu ahal izateko. Jakitearen multzoa transmititze honek ezaugarritzen ditu giza elkarteak, hauek ez baitaude sen higigaitzak gidatuak, belaunaldiz belaunaldi aberastu eta depuraturiko kosmobisioak baizik.

Halere, jakintza metatu, gorde eta ahoz aho transmititzearen ideiak, hau da, zuhurren eta jakintsuenen —normalean lekuko adintsuen— memorian kokatu eta ahoz helaraziak, ez

luke ondoriotzat hiztegi edo entziklopedia oralen egiazko existentziarik suposatu behar. Entziklopediaren ideiak berak, nere ustetan, idazketa behar du oinarri, Historia alegia. Mediterranioko munduan —Egipton, Sumerian eta—, halaber Antzinatek zaharrenaz gero eta baita txinatar munduan ere nolabait presente zegoen ideia edo proiektu honetatik, ohartzeko igarozan bide da gaur eta Errenazimenduko hitzez “entziklopedia” deitzen diogun honetara. XVI. mendea baino askoz ere lehenago, ordea, eman ziren sintesi pedagogikoen saioak, nolaberromatar inperioan, hala Txinan eta geroago Bizantzion, Islamismoan zein Mendebaldean, xedetzat helburu sozial eta kulturalak zituztelarik, garai modernoan berreskuratu direnak hain zuzen.

Ezer baino lehen, zientziak, teknikak, zuzenbideak, gertaeren eta gauzen oharpena narrazio (latineko *historia*) bihurtzeak osatu eta elaboratutako jakintza da entziklopedigintza. Esan izan da entziklopedien agerpena ezagutza berri eta biziak finkatzean eman zela eta zibilizazioarentzat sormenaren eternaldia ekarri zuela. Neurritz goitiko iritzi honek badu, bai, egia-
ren muin zenbait: ezagutzen multzoaren antolamendua transmititzeko distantzia edota distantziarioa beharrezkoa da, eternaldi eta gogoetaren denbora bezalaxe. Hau diskurtsoaren zer-nolakoan mamitzen da: aurkikunde zientifikoak nahiz teknikoak baditu bere legeak eta bere estiloa eta aurkituriko emaitzen zabalkundeak ikerketaren erretorikaz oso bestelakoa produzitzen du. Alde batetik hipotesi eta kalkuluari, bestetik azalpen kasik narratiboari; proposamen eta demostrazioari, batzuetan polemikari ere didaktismoa nagusitzen zaie entziklopedigintzan.

Didaktismoa, ordea, ez da aurpegi bakarrekoa. “Entziklopedia” deitzen diren jakintzaren gordailu hauen agerpena ez da historian zehar errugabea. Berarekin doa hizkuntza, kultura, nazio, hots, estatu eta politikaren mailako kontzientziaz jabetzea. Txinako entziklopedia zahar handiak, eta areago Bizantziokoak, bilduma demostratiboak dira. Errealitateari buruzko ikuspegia ordezkaten duen metakuntza, ezagutzaren azalpena ordezkaten duen demostrazio interesatu eta propagandista direnez, entziklopediak ez dira boterearen diskurtsoa arautu eta zabaltzeko (propaganda egiteko) helburuz jantzi-

tako objektu ideologikoak besterik. Diskurtso hau konplexua da, aukeraz eta eskusioz, adimen hierarkikoz eta kondenzamamitua; bere xedea zuritu asmoz arauz erabilitako testuen *corpus*-az baliatzen da. Honi guztiari darraikio, jakina, txinatar “entziklopedia” zaharren joera hain antagonikoak, kontuan harturik bai ikuspegi inperiala, baita moral konfuzionistaren botere-filosofia hura ere eta bere gizarte-ordena tipikoa.

Xedez didaktikoa eta ideologia jakin bat esplizituki eta bolondreski zabaltzera baino eskuarteko ezagutza guztiak jasotzera areago dedikatua zegoen entziklopedia zaharrarekin kontrastatuz —nahiz eta erreferentzi *corpus* orok ukan oinarri ideologikoa— Varron nahiz Plinio Zaharraren obrak adibidez, kristauen proiektu entziklopedikoak, Boeziok, Kasiodorok eta batez ere San Agustinek inauguratuak, izaera teologikoa duen iragazpena operatzen du. Ez da jadanik xede kultura gorpuzten duten jakintza-diskurtsoen multzo konplexu eta heterogenoa helburutzat hartuz antolatzea, diskurtso bakar eta sortzailea garatu eta aztertzea baizik. Liburu hebraiko, kristau eta geroago islamiarreko kultura monoteistek, ezagutzen transmisio soziala, naturaz gizagainekoa den hasierako diskurtsoaren eremuan ezartzen dute, edota bere ildoan gutxienez. Liburu Sainduei darien programa zorrotza eta beharrezkotzat emandako giza erreferentzien multiplizitatearen arteko jokoak da, gainera —jakintza objektiboaren izenean nahiz ekintza ideologikoa arrosagarri—, Erdi Aroko entziklopedien mundua definitzen duena, “munduaren ispiluak”, “ispilu unibertsalak”, “gauzen jabetzak”, hala nola “etimologien” (Sevillako Isidororen baitan bezala, “benetako diskurtsoaren”) jokoak; eta beren irudi eta metaforen bidez apaiza den subjektu-irakurlearen eta Jainkoaren argiaren islada deformatua eta sarri ulergaitza den unibertso hauteman eta kontatuaren (*historiaren*) arteko erlazioari bizia ematen diote. Munduaren ispilu edo irudia izanik, entziklopedia ez da ilusioaren itxura besterik, XIII. mendean, Brunetto Latinirekin adibidez, munduaren “altxorra” eta “filosofia” denaren ideia agertu aurretik. Danteren maisuetakoa izan zen Latiniren triptikoa, errenazimendu-aurre humanista eta benetan politikoaren adierazlea da; zuhurtzia teorikoa, logikoa eta hizkuntzazkoa da, baina baita “filosofia praktikoa” ere, hizketaren bidez —erretorikaz— inoren baitan eragitea

eta gizonen burubiderako —italiar hirien adibide berrian oinarritutako— arau onak prestatzea izanik helburu. Aipatu liburua analogiaz josia badago ere, ez du atsegin alegia orokorregia, Mendebaldeko XII. mendeak horren begiko zituen Testamentu Zahar eta Berriko aipamen ugari eta izpiritu profetikoz elikatua.

Garai modernoak iragartzen dituen mutazio honen inguruan artikulatzen dira Europako pentsamentuaren transmisore bakar eta eztabaidatu gabea den hizkuntza noble eta finkatuarekiko lehen ukoak, latinarekikoak alegia. Herri-hizkuntza biziak agertzen dira poesia, antzerkia, epopeia, errezitazioaren ondoren, jakintza arautua esplikatuz. Geroztik, entziklopedigintza hizkuntzazko matizazio intelektual nazionalerantz jantziko da. Handik berehala, hizkuntzen islada diren hiztegiak eta zibilizazioaren hizkuntza biziz adierazitako jakintzen islada diren entziklopediak, halaber bilakatuko dira zibilizazioen ikur eta enblema, kultura bakoitzak munduaz eta bere buruaz sortuko duen irudiaren poderioz.

Garai batean, Mendebaldea latinez —kristau-fedearen hizkuntzaz—, islamismoa arabieraz —hizkuntza koranikoaz—, ez ziren inolaz ere beren espresibideez kezkatu. Bakarra zen hizkuntza eta ez zuen bere burua justifikatu beharrik. Egoera honek nabarmen gaintzen du proiektu entziklopedikoa, baina aldi berean karakteristiko gertatzen da.

Hiru bat mendeko eboluzio nabarmena jasoko duen XVI. mendea, orobat gertatzen da iraultza kopernikartaren gisako momentu. Antzinateko grekoek, txinatarrek eta latinez komunikatzen diren mendebaldar fraileek ez bezala, eragina mundu osoan zehar lortuko duten Errenazimenduko europarrek eza gutza metatuak azaltzeko behar duten hizkuntza hautatu egin behar dute. Ez zen kasualitatez agitu hiztegia (hitzaren zentzu modernoa) garai honetan agertzea, hizkuntza bi edo gehiagoren arteko lexikoen erlazioa aditzera eman asmoz nahiz era zirkularrean eta sinonimia orokortuarekin, lexiko bakarraren taula semantikoa proposatzeko.

Bai, hiztegia erabat hizkuntzaren irudiak, erabilera espontaneoan artean aukeratzen duen arauak definitzen duelarik, bilduma entziklopedikoa neurri batean aske aurkitzen da. Honen unitateak, nahiz ordena pedagogikoan (logikoan ala ez) nahiz

ordena formalean (hiztegiaren itxura hartuz agian), partzialki bakarrik daude lexiko objektibo baten menpean. Beren egitekoa unibertso erreferentziala banatzea, errealitatea kulturak atzematen duen bezala zatikatzea da. Honela bada, hiztegi australiar edota argentinar bat nolabait hiztegi ingeles edota gaztelaniazkoarekin antzekoa dateke, baina entziklopedia australiar edota argentinar bat bertako hautaketan hierarkia osoak bereizten du entziklopedia britainiar edo argentinarrak. Argi dago, bada, hemen hizkuntza, terminoak ez direla aski edukinak hautatzeko; adierazlea den kulturaren ikuspegi espezifiko dela.

Horrexegatik dagozkie nortasun kulturalen bermaketan hiztegi eta entziklopediari garrantzizko funtzioak, baina nahikoa ezberdinak, aipatu nortasunak nazionalak zein estatalak izan ala ez. Hizkuntza nazionalen idatzitako hiztegia nahi du hizkuntzan eta hizkuntzaz identifikazio-beharra sentitzen duen kulturak. Berdin da hizkuntza idatzi berria izatea, normalizatu berria (XIX. eta XX. mendekotzat aipa genitzake hungariera, norvegiera, turkiera —hau idazkeraren aldaketarekin—, Israelen mintzatu eta idazten den hebraiera modernoa) edota erabilera normalizatu nahiz normalizatzeko prozesuan aurkitzen den aldagai baten deskribapen egokia (hala nola Amerikako espainiera, Quebeceko frantsesa, munduan zehar aurkitzen diren hainbat entitate kulturalen ingelesa). Eredu honetan, deskribapen-lana beti da berregin eta depuratu beharrezkoa, hizkuntzek eboluzionatu egiten baitute, eta, beraz, aldagarriak izango diren erregelen bidez arautu eta errepresentatu behar dira hizkuntz erabilerak, barne-bariazioak eskatzen baitu batzuetan murrizpena edota estandarizazioa (dialektoen multzoa hizkuntza *bakartzat* agertuz: adibidez bretoiara, galiziera, euskara), edota bestela kultur erabilpenen deklinazioa (adibidez: espainiera, frantsesa, arabiera, txinera). Azken kasu honetan, aldagai bat nagusitu izan da historian zehar, zaharrena edota mintzatuena eta beste aldagaiak deskribapen lexikografikoaren zain aurkitzen dira. Deskribapen honek ez dirudi maiz kultura nazionalari bereak zaizkion erreferentzien multzoa egokitzea bezain beharrezkoa: honela, argentinar, kanadar (hauek elebidunak eta kulturranitzak), kamerundar entziklopediak zegozkien erabilpenen deskribapen lexikografiko

globala baino lehenago eman ziren, Argentinan espainiera-rena, Quebecen frantsesarena eta Kamerunen ama-hizkuntzaren baten edo gehiagorena. Jakina da aipatu entziklopediak burutzeak aurretik deskribapen-hizkuntzaren hautapena eskatzen duela: azalduriko kasuan, Argentinan espainieraren aldagai idatzia da, Espainiako gaztelaniaz bereizketa handirik ez duena, Kanadan ingelesa eta frantsesa —kanadiar entziklopediak bi bertsio ezberdin ditu, frantsesa bestearen itzulpen edo moldaera izanik—, eta azkenik “nazioarteko” frantsesa (hau da, estandardizazioa) afrikanismo kulturalak barne, Kamerunez aritu ondoren. Diskurtso didaktikoaz ihardunez, —entziklopedien diskurtsoaz Borgesek beti “zertxobait aspergarria” dela esan ohi zuen—, hizkuntzen aldagai erregionalak apenas jasotzen dira bertan, naturalizat ematen delako edo. Espainiera, ingeles eta frantsesarentzat, normakuntzaren arazoa ia erabat erabakia dago jadanik, diskurtsoaren maila honetan behintzat. Beste honenbeste esan daiteke argitaratu berria den japoniar entziklopedia baten bi bertsioetako batean erabili den ingelesari buruz ere. Normalizatu berria edota normalizazio-bidean aurkitzen den hizkuntzako entziklopediak, ordea, arauak hautatzearen arazoa gaintitu behar du lehenik, aurrez hiztegia badu errazago superatuko duen auzia. Erreferentziako hizkuntzak arau orokorra jadanik badu, bere hiztegi eta guzti (hau da espainiera, ingeles, frantsesaren kasua), arau lokal edo espezifikora —nazionala izan ala ez— moldatzea nahikoa arin eta erraza gertatzen da: argentinismoak espainieraz, quebecismoak frantsesez, kanadismoak ingelesez, afrikanismoak ere esandako adibidean, zuzen deskribatuak ematen dira, erabilpen hauen hiztegien publikazioa berandu arte egin ez bada ere (mexikar espainierako hiztegia, Quebecoko frantsesarena, oraintsu bada ere, publikatu dira behintzat).

Erraz ulertzen da ez dela egoera hau beren erabilpen normalizatua dialekto-multzotik abaiatuz eraiki, segurtatu eta martxan jarri behar duten hizkuntzena, euskararena adibidez.

Hizkuntzaren kuestioa, itxuraz ez izan arren deskribatu nahi diren objektuen hautapenarena bezain argia, funtsezkoa da proiektatzen den obraren nortasun-izaera nazionala bermatu ahal izateko, entziklopediaz ari ala ez. Objektuen hautapen hau bera ere, ordea, guztiz premiazkoa da, nola kon-

tuan izanik ikuspuntu pragmatikoa (obraren asmo eta ondorio kulturalak) hala teorikoa (dagokion kulturak eskatzen duen unibertso erreferentzialaren egitura). Honela bada, aipatu diren entziklopedia kanadarrek, kamerundarrek eta japoniarrek ez dute beren baitan hartzen dagokien kultura baizik. Entziklopedia orokor edo unibertsal deitzen direnen osagarriak dira, izaera espezifikoa, nazionala benetan nabarmena duten osagarriak, bai edukinen hautapenaren aldetik —entziklopedia anglo-saxoi batek mundu anglo-saxoia, eta gero germanikoa, eta gero latindarra oparago jasoko du mundu semitikoa nahiz txinatarra baino—, baita jakintzaren diskurtsoaren zer-nola-koarenetik ere. Badira, beraz, erabilitako hizkuntzez independenteki nolabait, tradizio kultural handi bakoitzari atxikiak zaizkion estilo didaktikoak, gutxi-askoa neutroak, gutxi-askoa deskriptiboak izan daitezkeenak, edota, aldiz, genetikoak, historikoak, etab. Esan behar da, diskurtso entziklopedikoa duten tradizio hauetan, enpresa bakoitzak bereak dituen jarrera eta aldagaiak txertatzen direla, eta, adibidez *Encyclopaedia Britannica* eta *Sobietar Entziklopedia Handia* alderatzen baditugu, ez direla analizatzen errazak dituzten diferentziak, (a) beren optika nazional eta internazionalen diferentziagatik, (b) bi tradizioen estilo entziklopedikoaren diferentziengatik, (c) jarrera ideologikoaren oposizioengatik: objektibotasun-nahia vs propaganda-nahia, azkenik (d) objektu entziklopedikoaren kontzepzio editorialaren diferentziengatik. Beraz, biak dira helburuz eta xedez entziklopedia unibertsalak!

Hemendik segitzen da kultura jakin baten proiektu entziklopediko guztiz berriarentzat, hainbat alor eztabaidagarriak izango direla eta soluzioen gama oso irekia, bereziki hizkuntza horrek (edo horiek) eta dagokion kulturak ez badute tradizio entziklopedikorik.

Sinbiosia nabarmenagoa izango da hizkuntz deskribapenaren (gramatikak, hiztegiak, terminologiak...) eta entziklopediaren artean, azken hau dagokion kulturaren unibertsoa deskribatzera mugatzen bada, honek suposatzen duen murrizpen geografiko, historiko, antropologiko eta guzti. Funtsezko arazoak hortxe dirau, ordea, eta hara nola agertzen den: jakintzen transmisioan efikazenak bezala aitortuak izan diren entziklopedien unibertso eleanitz eta kulturانيتzari dagokionez,

nola antolatu eta azaldu diskurtso didaktikoa, honek aldi berean egon behar badu unibertsaltasunari irekia (kezka hau, zientzia eta teknika modernoenei dagokienez, informazio on eta diskurtso-maila egokiz gaintitzen da) eta bide batez izan behar badu kulturaren berezitasunak adierazteko gai, eginkizun hau anbiguotasunik gabe bete ahal izateko behar hainbat estandardizatua legokeen hizkuntzaren laguntzaz?

Berezitasun hauen eta deskribaturiko objektu-mota batzuen arteko erlazioa nabarmena da: kultur espazioko geografia eta historia, folklorea, bizitzeko ohiturak, tradiziozko jakintzak...; askoz ere zailagoa da, ordea, eta, eman ere, ematen da beste maila batzuetan, unibertsaltzat kontsideratuak dauden jakintzagaiak zehaztea: iparramerikar zibilizazioa oso desberdin ikusten du japoniar entziklopediak, italiarrak edota britainiarrak, bereziki arrazoi historikoak direlako tartean. Berezitasun-faktore hauek egunero agertzen dira; ez dira, ordea, egunero somatzen, ez dira *a fortiori* esplizituak, nahiz eta propagandaren xede oro aurrez eta bolondreski baztertu, hauxe izanik besteren kultura demokratiko eta errespetagarri guztien baitan gertatzen den kasua.

Bai baitago pedagogiaren etika bat eta hau errespetatzeak ez baitu suposatzen originaltasuna eta nortasun ideologikoa zapuztea.

Entziklopedia berri bakoitza kultur komunikazioaren abentura da. Baina gisa honetako lanbidea jorratu gabeko hizkuntzan prestatzea eta elaboratzea eta hizkuntza honekin legitimoki identifikatzen den kulturarentzat, berriz, abentura hori guztizkoa da, globala, zaila eta, horrexegatik hain zuzen, laudagarriagoa.

Euskaratzailea:
JON URRUJULEGI